

Kvorning 9a

- boplads fra yngre bronzealder
- gravplads og bebyggelse fra yngre romersk jernalder

Sanne Boddum



Kulturhistorisk Rapport

Viborg Museum 2012

Bygherrerapport nr. 67

Bygherre: Lundgaard Teglværk A/S

ISBN 978-87-92778-17-8

Indledning

Da et nyt område i Nørreådal syd for Kvorning skulle anvendes til råstofindvinding, ønskede teglværket, at de arkæologiske undersøgelser blev foretaget i etaper, så landbrugsdriften ville blive forstyrret mindst muligt. I 2006 startede Viborg Museum på prøvegravning af den første etape længst mod syd. Året efter blev en mindre del af arealet for etape 1 udgravet, og straks herefter blev etape 2 prøvegravet. I 2008 blev der foretaget udgravning af store dele af arealet for etape 2, og i den forbindelse blev gravpladsen fundet. Og mens den sidste grav blev undersøgt, blev der foretaget prøvegravning af etape 3. Efter høst i 2009 blev halvdelen af etape 3 udgravet, mens den sidste halvdel ventede helt til 2011, da der i mellemtiden var blevet mindre efterspørgsel på leret.

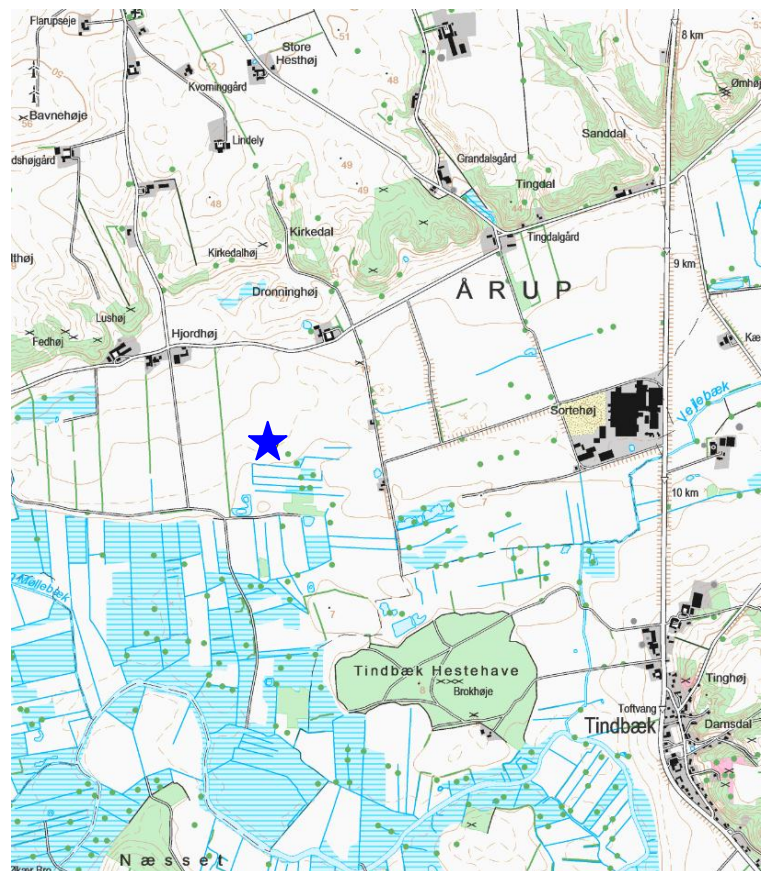
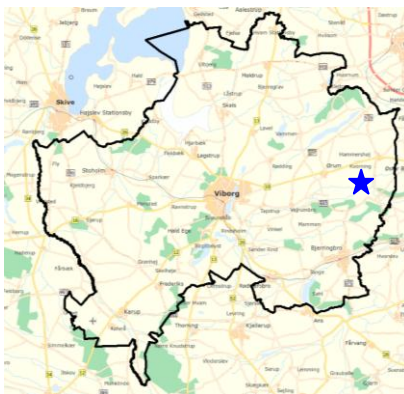
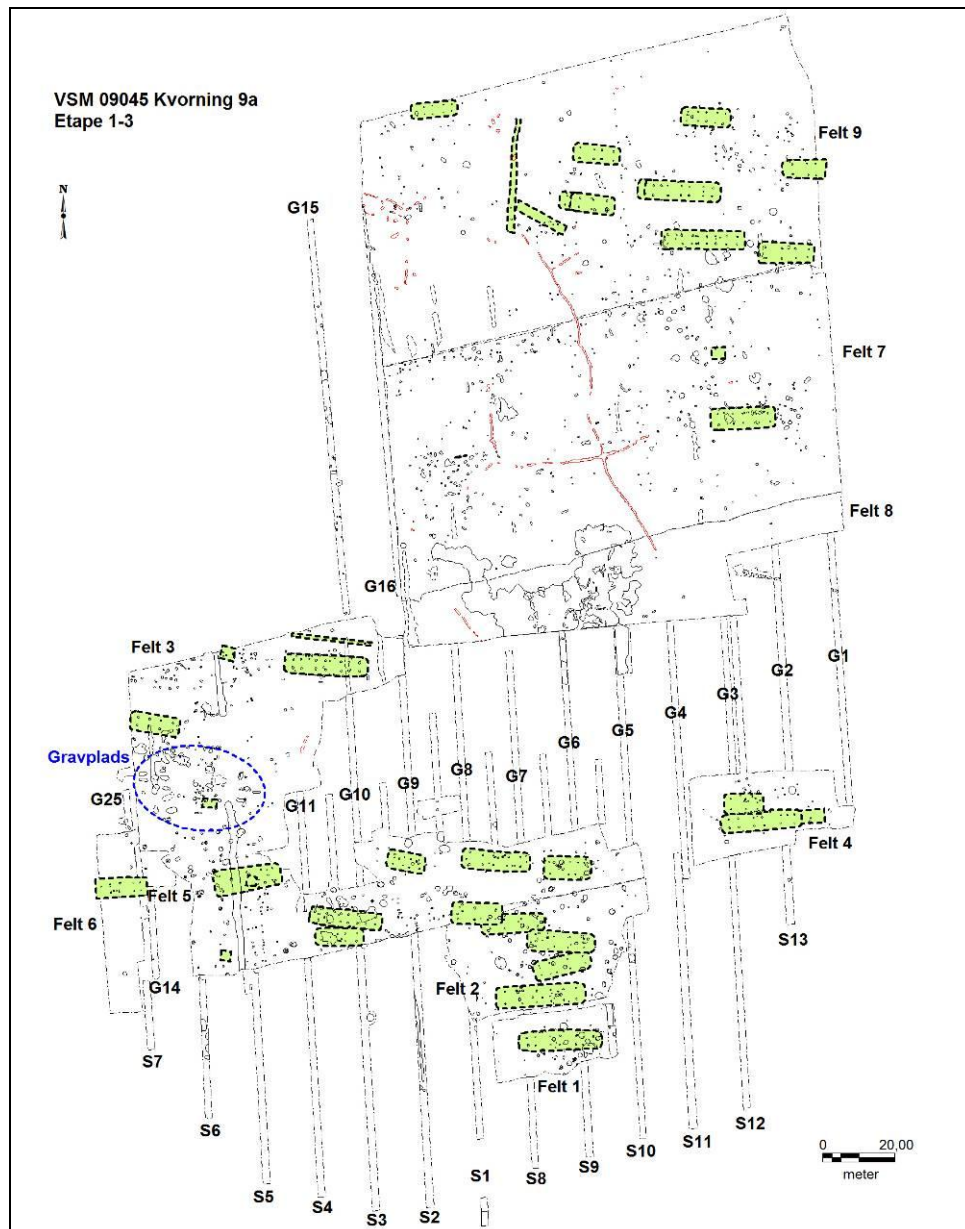


Foto E816: Udgravningsfeltet i 2009. Set fra sydvest.

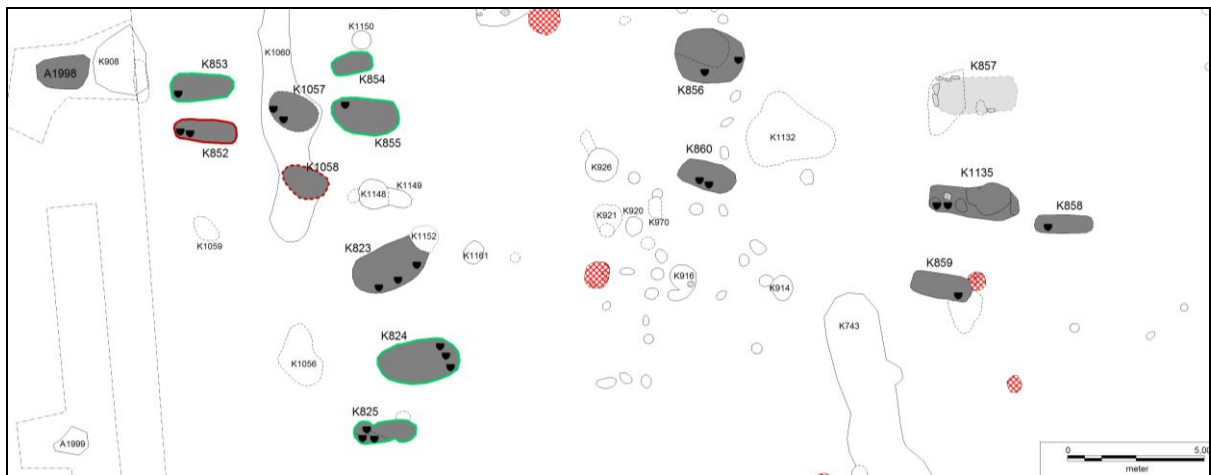
Ved undersøgelserne i 2006-2011 blev der foruden gravpladsen fundet bopladsspor fra både yngre bronzealder og yngre romersk jernalder. I alt blev godt 2,8 ha udgravet, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at bopladserne er totaludgravet. Den nordvestligste søgegrøft (G15 på planen herunder) viste, at bebyggelsessporene fortsætter mod vest, men det gjorde leret imidlertid ikke, så den del af bebyggelsen får lov at ligge i fred.



Plan over søgegrøfterne fra prøvegravningerne og udgravningsfelterne fra undersøgelserne i hhv. 2006-2009 og 2011. Med grønt er optegnet husenes omrids, mens der indenfor den blå oval er fundet jordfæstegrave. De lange røde forløb i den nordlige del viste sig at være røde udfældninger i istidspolygoner – mønstre forårsaget af frosten under sidste istid.

Gravplads fra yngre romersk jernalder (200-400 e.Kr.)

Gravpladsen var en glædelig overraskelse, idet den ikke var erkendt ved forundersøgelsen, hvorved bopladssporrene var fundet. Da mulden blev aførmet i forbindelse med undersøgelsen af bebyggelsen, fremkom gravene.



Plan med omtrentlig placering af lerkarrene i de 14 udgravede jordfæstegrave og den ene mulige grav K857. En grøn krans markerer grave med bronzegenstande, mens den rødbrune krans angiver grave hvor metalgenstandene udelukkende var af jern. Grav A1998 blev ikke udgravet, da den lå udenfor det berørte område. De rødskraverede anlæg er ældre ild-/køgegruber.

I forventning om at der nok ikke var så meget tilbage af kvindegraven K825, hvor vi kunne se lerkarskår i toppen, gravede vi denne som den første for at få en fornemmelse af, hvilken periode gravpladsen var fra. Da denne sydligste grav viste sig at være en velbevaret, rig kvindegrav, gemte vi nabograven til sidst, dels fordi konservatoren skulle nå hjem fra ferie, dels fordi de resterende hustomter skulle undersøges, og endelig var det mest praktisk at starte med gravene i øst. I mellemtiden omtalte udgravningens mest vedholdende gæst denne første rige kvindegrav K825 som ”prinsessen” pga. den nærliggende *Dronninghøj*, og nabograven K824 blev i spøg omtalt som ”kongen”, hvilket øgede forventningerne til den rige kvindes nabograv.

Forventningerne var også høje til gravpladsens største grav (K856), ikke mindst som belønning for det ca. 140 cm dybe hul og de godt 11 m³ jord og sten, som det var nødvendigt at grave op og flytte med trillebøre. Men det hårde slid blev ikke belønnet med guld og sølv – faktisk var grav K856 en af de grave der havde færrest gravgaver. Til gengæld var der gode iagttagelsesforhold, så gravens omfattende konstruktion fremstod tydeligere end ved de mindre dybe grave.

Gravene K856, K855, K854, K824 beskrives og illustreres enkeltvis senere. Fotos af fund fra gravpladsens øvrige grave kan ses på www.museernessamling.dk.



Foto E390: Gravpladsens tre østligste grave (K858, K859 og K1135) under udgravning. Set fra ØSØ.

I alt blev der udgravet 14 sikre og en mulig grav (K857) ved udgravningen i 2008. Derudover blev der frilagt en grav (A1998), som blev efterladt, da den ikke ville blive berørt af råstof-indvindingen. Gravpladsen har således bestået af mindst 15-16 jordfæstegrave. Mod øst, nord og syd blev gravpladsen afgrænset, mens den meget vel kan fortsætte lidt vestpå.

Blandt de 14 udgravede jordfæstegrave var der nogle, der skilte sig ud pga. rigt gravudstyr eller gravens udformning. I 5 af de 14 grave blev der fundet spor efter en kammerkonstruktion, som den der sås ved kammergrav K856.



Foto E587: Kammergrav K823 nær gravbunden. Der ses tre lerkar nær kisten og uden for kisten ses lysegrå spor efter det plankebyggede kammer. Set fra syd.



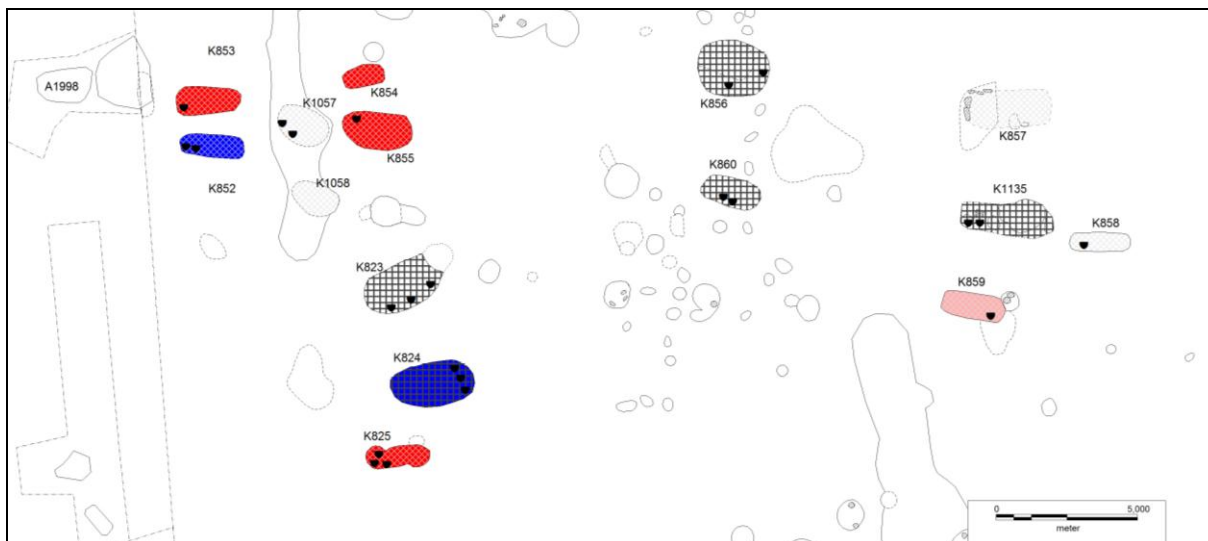
Foto E586 og E605: Den vestlige del af kammergrav K823. Til venstre ses gravbunden med to lerkar i kisten og sporene efter den omkransende kammerkonstruktion. Til højre ses i profilen ned gennem graven, at plankerne er sat dybere end kisten, som ses som den tynde let buede mørke stribe ved lerkarret. Set fra vest.



Foto E387: Kammergrav K1135 i forgrunden. Der ligger to lerkar i kisten, som ses som den lysegrå ramme. Til højre ses fine plankespor fra kammeret. Set fra vest.

Gravpladsens rigest udstyrede grave var mandsgraven K824 og kvindegravene K825 og K855. I alle gravene blev der dog fundet gravgaver. Kun i to grave var der ikke lerkar blandt

gravgaverne – i det ene tilfælde, grav K854, havde den unge kvinde til gengæld fået flere fine smykker med.



Plan over kønsfordeling og kammergrave. Med rødt er kvindegravene markeret mens mandsggravene er markeret med blå. Grave uden kønsspecifikke genstande kunne ikke kønsbestemmes. Kammergrave er markeret med en kraftig skravering (K823, K824, K856, K860, K1135). K857 er måske resterne af en grav og den 15. sikre grav, A1998 blev ikke udgravet.

I syv grave gjorde sammensætningen af gravgaverne, det muligt at bestemme den gravlagtes køn. Fire er uden tvivl kvindegrave, mens en grav muligvis er en kvindegrav. Den indeholdt et lerkar og en halv tenvægt. Tenvægten kan være affald, der er kommet tilfældigt ned sammen med jorden, men den halve tenvægts placering ved siden af lerkarret tyder på, at der var tale om en egentlig gravgave. To af gravene var mandsggrave.

Gravpladsen dateres til yngre romersk jernalder, og flere af gravene var fra den sene del af yngre romersk jernalder.

Mellem gravene blev der fundet spor efter bopladsaktiviteter som ild-/kogegruber fra bronzealderen og stolpehuller, stenlægninger og kulturlagsrester, som ligeledes formodes at stamme fra bebyggelsen i yngre bronzealder eller yngre romersk jernalder. Mindre gruber og fyldskifter blev undersøgt forsigtigt i tilfælde af, at der skulle være tale om barnegrave, men ingen anlæg blev tolket som barnegrave.

Hen over gravpladsen lå to agerrener fra et yngre marksystem af højryggede agre, disses agerrener blev gravet bort sammen med store gruber og kulturlagsrester for at sikre, at der ikke lå flere grave gemt herunder.

Kammergrav K856

Grav K856 var gravpladsens største grav. Graven var lettere tragtformet med maksimal længde på 3,8 meter og maksimal bredde på 2,5 meter. Graven var 1,35 meter dyb.



Foto E446: Grav K856 under udgravning (gravet ca. 20-25 cm ned). Set fra øst.

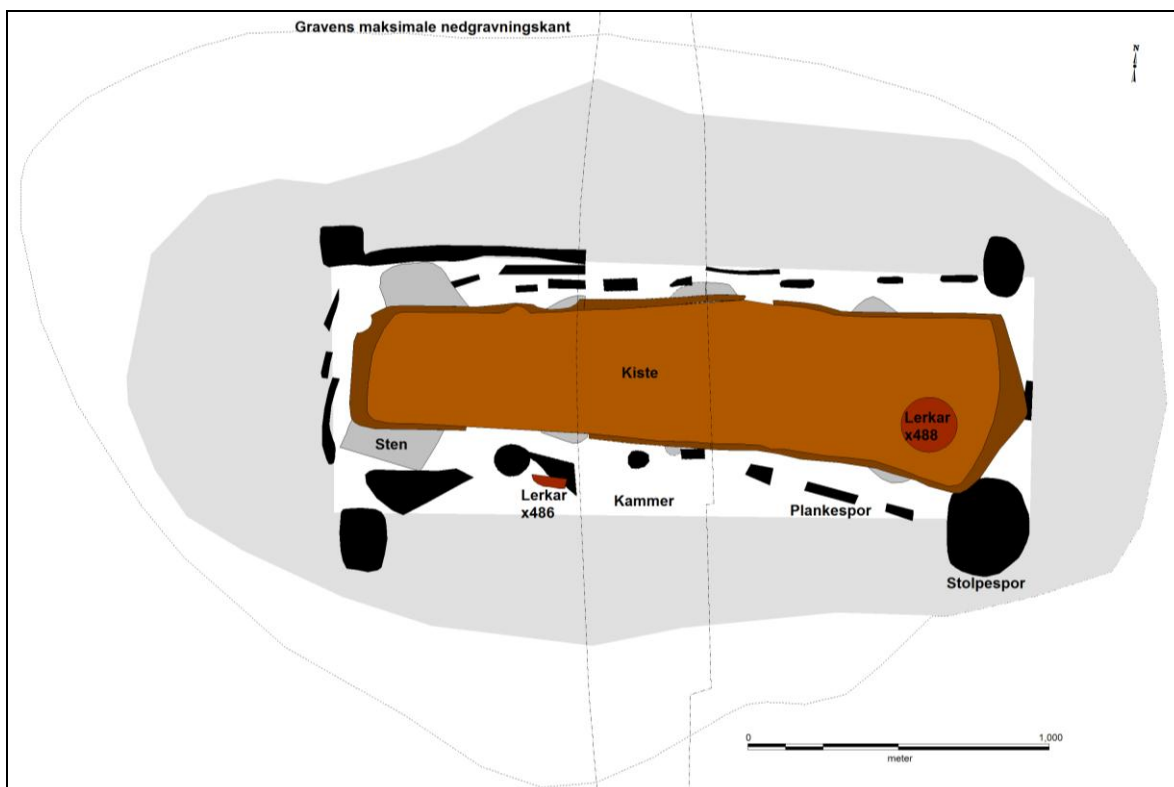
Iagttagelser under udgravningen viste, at den gravlagte var blevet lagt i en 222 cm lang og 58 cm bred bulkiste (en udhulet træstamme), som var støttet af otte store sten langs siden/bunden. I hjørnerne uden om bulkisten havde der stået stolper, og mellem disse havde der stået lodret nedbankede planker, som ved gravlæggelsen udgjorde et mindst en meter højt kammer uden om bulkisten. Uden om det plankebyggede kammer var nedgravningen fyldt op med sten og jord. På et tidspunkt er det plankebyggede kammer braset sammen, fordi træet er rådnet, og derved er jorden og stenene, der lå ovenover, faldet ned og har mast kisten.



Foto E501: Grav K856 under udgravning (gravet ca. 80 cm ned). Kistespolet ses som den mørke ramme; stenene har oprindeligt ligget over kistelåget indtil sammenstyrtningen. Set fra vest.



Foto E594: Profillen ned midt i kammergrav K856 viser, at de to nederste sten har støttet bulkisten (den tynde sorte, buede stribe over stenene), og at der uden for kisten har været nedbanket planker (sporene ses de to steder der er gravet dybest). Efter kistelågets kollaps er de øvrige sten i bunden af profilen faldet ned i kisten. Set fra øst.



Kammergrav K856. Uden om kammeret var der en bræmme af lys jord med mange sten (gråt). Lerkarskårene x486 og x488 var fra samme lerkar, men lerkarskår x488 stod nede i kisten, mens lerkarskår x486 stod over kistelåget.

I kistens østende, som formodes at være fodenden, stod dele af et lerkar, men andre skår fra samme kar lå over kistelåget i den anden ende af graven. Blandt stenene i fylden var kværnsten og andre sten med spor efter menneskelig bearbejdning, men disse betragtes som byggemateriale og ikke som egentlige gravgaver.



Lerkar x488 fra østenden af grav K856.



Sten med skålformet fordybning x442 fra K856.

Kvindegrav K825

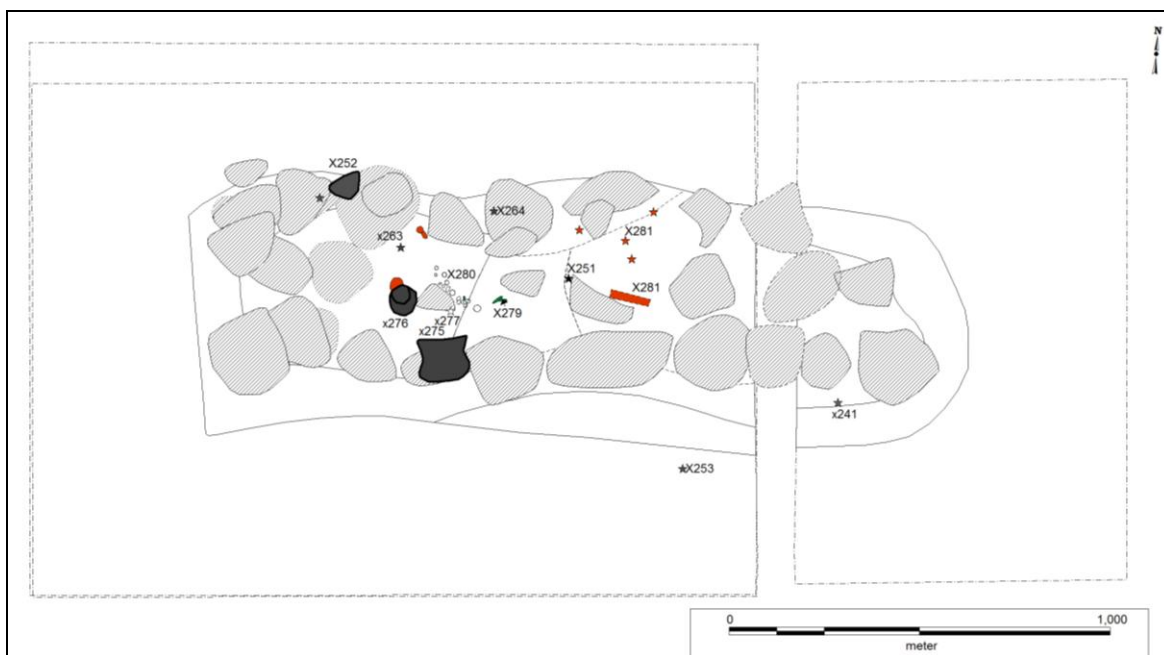
Denne grav, som gik under tilnavnet ”*prinsessen*”, var den første grav, der blev undersøgt, og den eneste grav, som indeholdt sølv, nemlig et sølvbelagt hængesmykke (berlok), som har siddet som vedhæng mellem perlerne. I alt var der 130 perler i graven, 91 af glas og 39 af rav. Det er uklart, om perlerne har siddet i en eller flere kæder, men mellem perlerne blev der fundet to bronzefibler (en slags brocher) og en bronzering, som ligeledes kan have været en del af perlearrangementet. Over eller ved hovedet længst mod vest lå en jernkam og en udbestemt genstand af jern. Kamme af jern findes udelukkende i kvindegrave i modsætning til kamme af ben. Dette skyldes muligvis, at jernkammene har haft en anden anvendelse end benkamme, f.eks. have været anvendt i forbindelse med bearbejdning af uld, så i stedet for ”*prinsessen*” burde kvindegraven måske have haft tilnavnet ”*væveren*”. Omtrent midt i graven lå kvindens jernkniv og jernnøgle. Blandt kvindens gravgods var der desuden tre lerkar, hvoraf det ene var en lille tranlampe, som var placeret ved jernkammen.



Hovedenden af kvindegrav K825 under udgravning. Til højre er graven gravet ned til lige over gravbunden som er belagt med sten. I forhøjningen midt i graven blev der fundet en jernnøgle og en jernkniv. Set fra vest.



Skål (x235/x252), lerkar (x275) og tranlampe (x276) blev fundet i tre forskellige niveauer i K825.



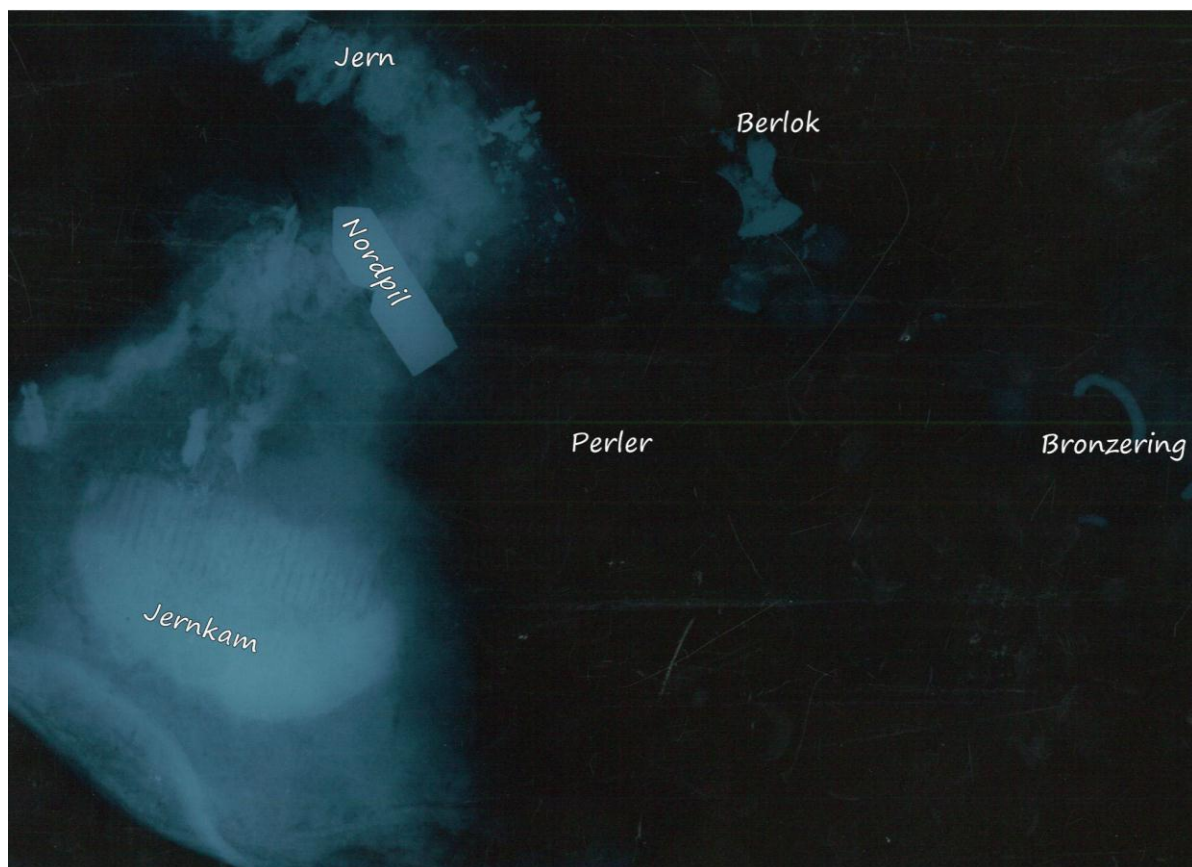
Konstrueret plan med sten fundet i bunden af graven, samt gravgaver fundet i alle niveauer i kvindegraven K825. Skålen (x235/252) blev fundet over kisten i toppen af graven, lerkarret x275 blev fundet nærmere bunden, og tranlampen (x276) har stået på gravbunden tæt ved kvindens hoved.



Bronzefibel (x279) og jernnøgle (x281) fra kvindegrav K825.



Jernkniv (x572) fundet ved siden af nøglen i kvindegrav K825.



Udsnit af røntgenfoto af præpartet med jernkam, berlok, bronzering, ubestemt jerngenstand og et stort antal perler fra kvindegrav K825.



Et udvalg af perlerne fra kvindegrav K825. I alt var der 130 perler (x277, x280a-x280dø).

Kvindegrav K855

I bunden af en ca. 2 meter lang kiste var tandrester de eneste spor efter den gravlagte, men 101 glasperler, 47 ravperler, jernnitter fra en benkam, en kniv, en nøgle, to bronzenåle og en bronzefibel, som ligeledes lå i gravens vestende, viser, at den gravlagte har været en kvinde, som levede i yngre romersk jernalder. Foruden det fine udstyr, som kvinden har båret, var der stillet et enkelt lerkar oven på kistelåget.

Så snart vi blev klar over, at graven indeholdt mange perler, fortsatte udgravningen uden om det område, hvori perlerne lå. Da graven var gravet i bund, blev den efterladte jordblok pakket ind i gips og fragtet til konserveringsværkstedet i Skive, hvor gipspræparatet blev røntgenfotograferet, inden jorden over gravgaverne blev fjernet.



I forventning om at der måtte være flere perler, og måske andet godt, imellem de få perler, som ses i toppen af præparat J, blev den gipsindpakkede jordklump afleveret på konserveringsværkstedet. Fra kvindegrav K855. Foto af Anne Søbjørn.



Præparat J efter udgravning og konservering: Øverst til venstre ses to bronzenåle, som kan have siddet i kvindens hår. Nederst til venstre er der rester af kvindens tænder, og tæt ved tænderne er en mindre krans af ravperler, som formodes at være et armbånd, mens de øvrige perler har udgjort en lang og spraglet halskæde. I kvindens dragt har der siddet et lille bronzesmykke, og med sig har hun i øvrigt haft en kniv og en nøgle (x567, x568, x566aa-fm, x569, x467, x467). Fra kvindegrav K855.



Tegning af gravbunden med placeringen af præparat J i kvindegrav K855.



Lerkar (x455) fundet over kistelåget i hovedenden af kvindegrav K855.



Fund af jernnitter (x483), som kan stamme fra en benkam og løsfundne perler (x466, x470, x484, x485a-c) fundet i kvindegrav K855.

Grav K854 – teenageren?

Grav K854 var en af de mindste grave. Kistespolene viste, at kisten kan have været næsten lige så lang som nedgravningen, altså maksimalt 1,4 meter lang og op til en halv meter bred. Der er tale om de maksimale udvendige mål på kisten, som har været noget mindre end de øvrige graves kiste. Den gravlagte har formodentlig ligget på siden med benene trukket op under sig, og i denne stilling ville en voksen nok godt kunne klemmes ned i kisten, forudsat at den faktisk har været ligeså lang som nedgravningen. Dog kunne det faktum, at graven er væsentlig mindre end gravpladsens øvrige grave, tyde på, at der ikke har været tale om en fuld-voksen person.



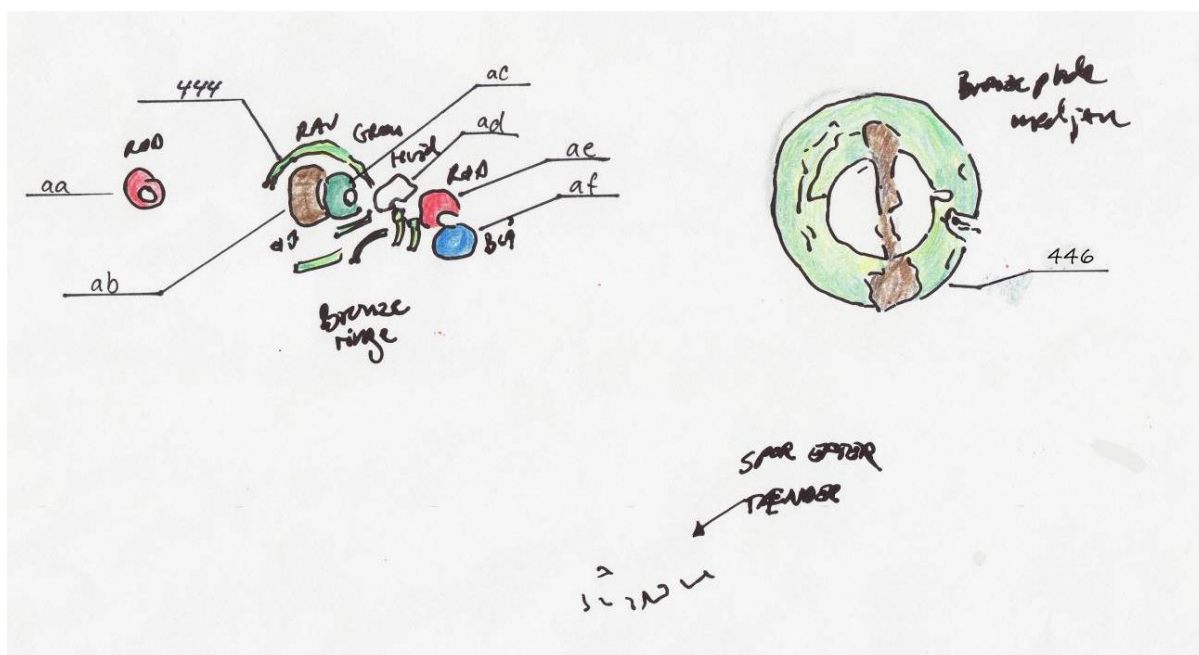
Bronzespiralring, x444 fra K854.



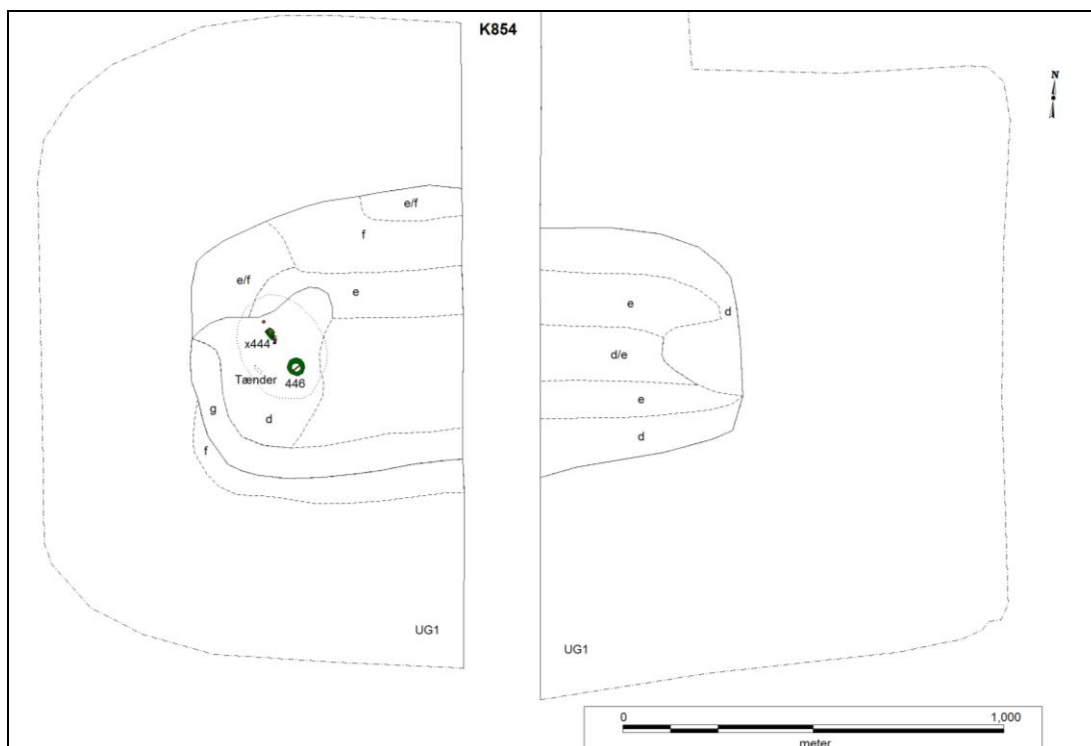
x446 fra K854.



x570aa-af fra K854



Fundene i grav K854 blev optaget i et præparat, som efterfølgende blev udgravet og konserveret på Museernes Bevaringscenter i Skive. Tegning af Anne Søbjørn.



K854, niveau 2. Det prikkede område er præparat med x444, x446, x570aa-af og tandrester.

Mandsgrav K824

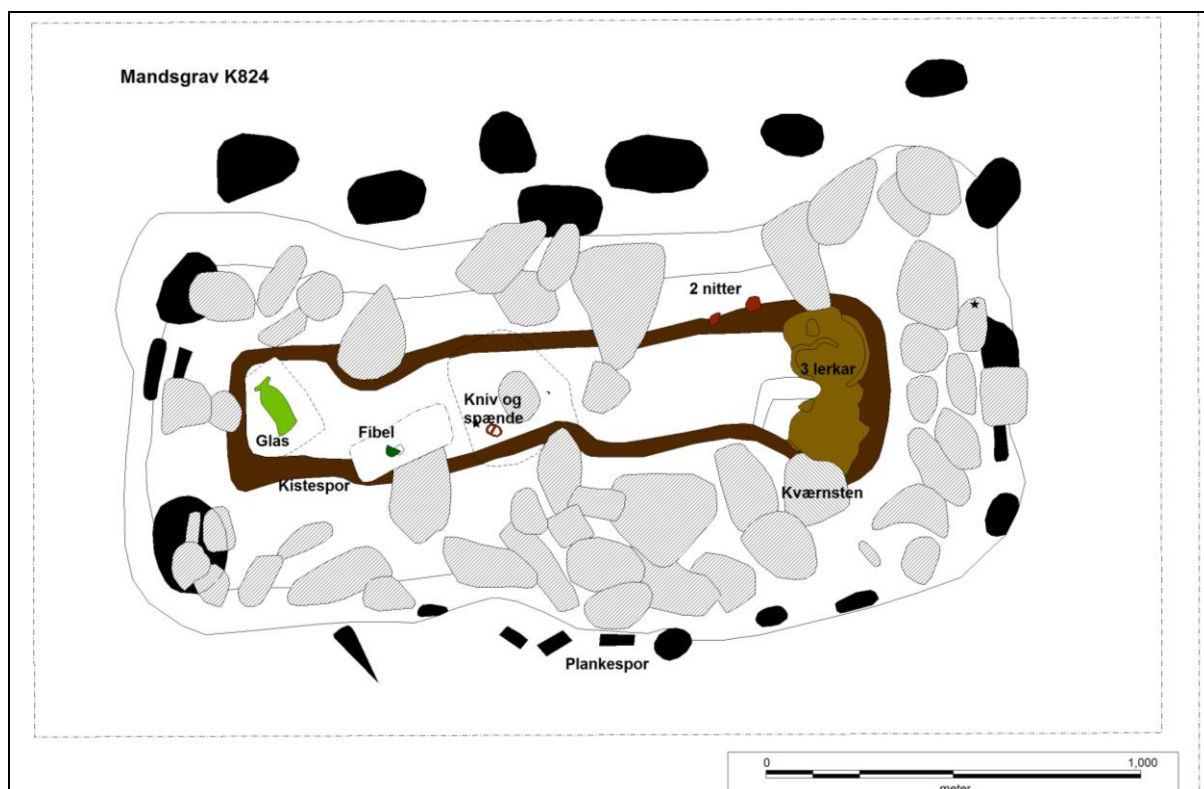
Som nævnt blev denne grav fra begyndelsen omtalt som ”kongen”, så forventningerne var derfor før udgravningen tårnhøje, og de blev faktisk indfriet til fulde. Mandsgraven K824 var en kammergrav og lignede i opbygning kammergraven K856, som er beskrevet ovenfor. Grav K824 var lidt mindre, men væsentligt rigere på gravgaver. Manden i K824 havde fået en kniv, et bæltespænde, en benkam, tre lerkar, et glas og en bronzefibel med sig i graven. Desuden blev der fundet to jernnitter i fodenden. Jernnitternes funktion er uvis, men på den ene ses der aftryk fra tekstil, som den må have ligget op ad.



Grav K824 var den første grav som blev fundet ved muldafrømningen, men den sidste grav, der blev udgravet. I fladen var der enkelte sten, men der kom mange flere længere nede.



Kisten ses som den mørke stribe, der indkranser det inderste af graven. I kistens fodende (til venstre) ses tre knuste lerkar, mens der i hovedenden i vest ses et grønt glasbæger. Graven K824 har været opbygget med et kammer på samme måde som kammergraven K865. Set fra nord.



Plantegning af gravbunden i K824, som foruden at være en mandsgrav også var en kammergrav.



Glasbægeret i den fine mandsgrav lokkede både medier, kollegaer og konservator ud på gravpladsen.



Glasbæger x539 fra K824.



Bøjleknopfibel (x540) fra mandsgraven K824.

Glasbægeret er produceret i sortehavsområdet og har på et tidspunkt, inden det blev lagt i graven, haft tre omløbende metalbånd, hvilket kan ses på slidmærkerne på glasset.

Det mest usædvanlige ved mandsgraven K824 var dog bronzefiblen, hvis lige ikke kendes. Det antages pga. visse formmæssige træk, at fiblen stammer enten fra det østtyske eller polske område eller fra sortehavsområdet som glasset. Fiblen dateres til ca. 400 e.Kr.



Jernkniv x541 fra mandsgrav K824.



Jernnitte x542 fra grav K824 .

Jernnitte x543 med tekstilaftryk fra grav K824.



De tre lerkar x544, x545 og x546 fra østenden af grav K824.



Jernnitter (x551) fra en benkam.

Bronzefragment x574.

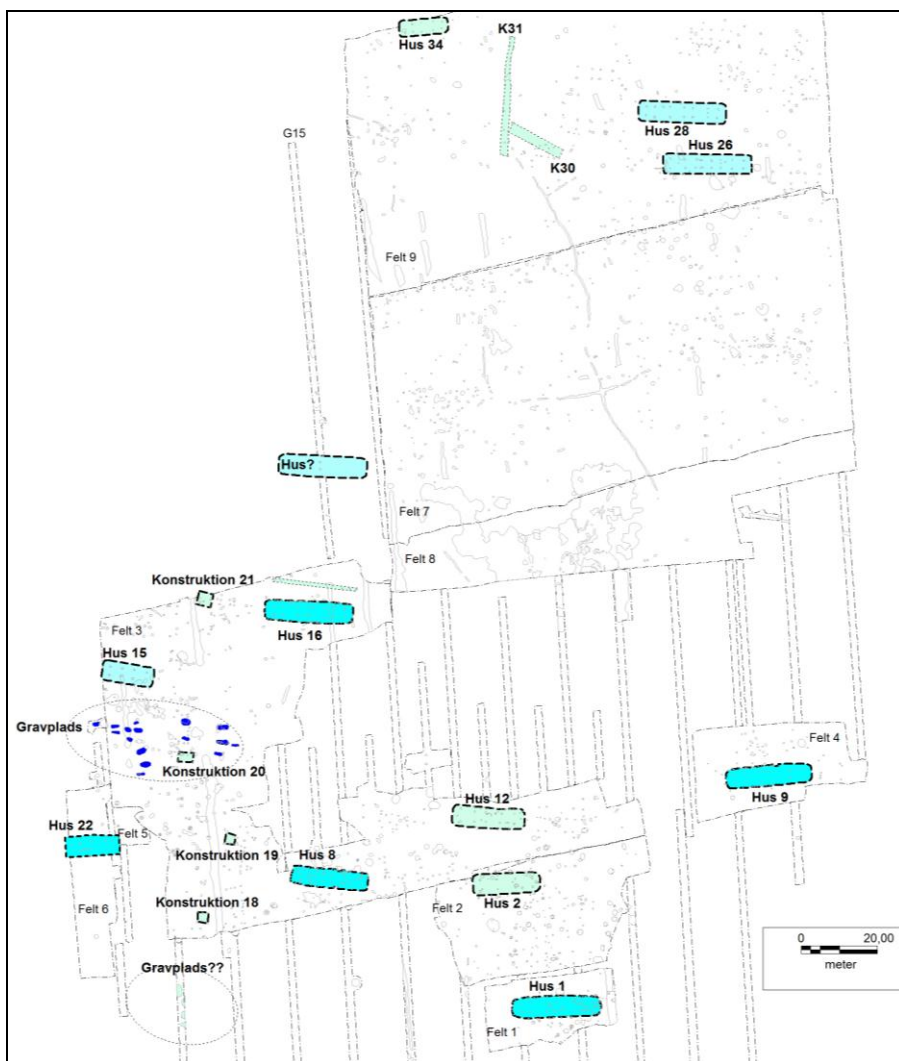
Bæltespænde x573.



Tænder og knoglefragmenter (x575), en kværnsten (x537) og en knusesten (x535) fra grav K824.

Bebyggelse fra yngre romersk jernalder

Lige ved siden af gravpladsen lå den samtidige bebyggelse fra yngre romersk jernalder (200-400 e.Kr.) og evt. tidlig ældre germansk jernalder (400-550 e.Kr.). Bebyggelsen bestod af otte huse, hvoraf fire var meget ens i udformningen. Husene kunne ud fra formen og lerkarskår fundet i husene dateres groft til yngre romersk jernalder og evt. begyndelsen af den efterfølgende periode, men de kunne ikke dateres i forhold til hinanden. Antageligvis har der dog været tale om ca. fem gårde som har eksisteret i mindst to faser af bebyggelsen (i den del som er undersøgt).

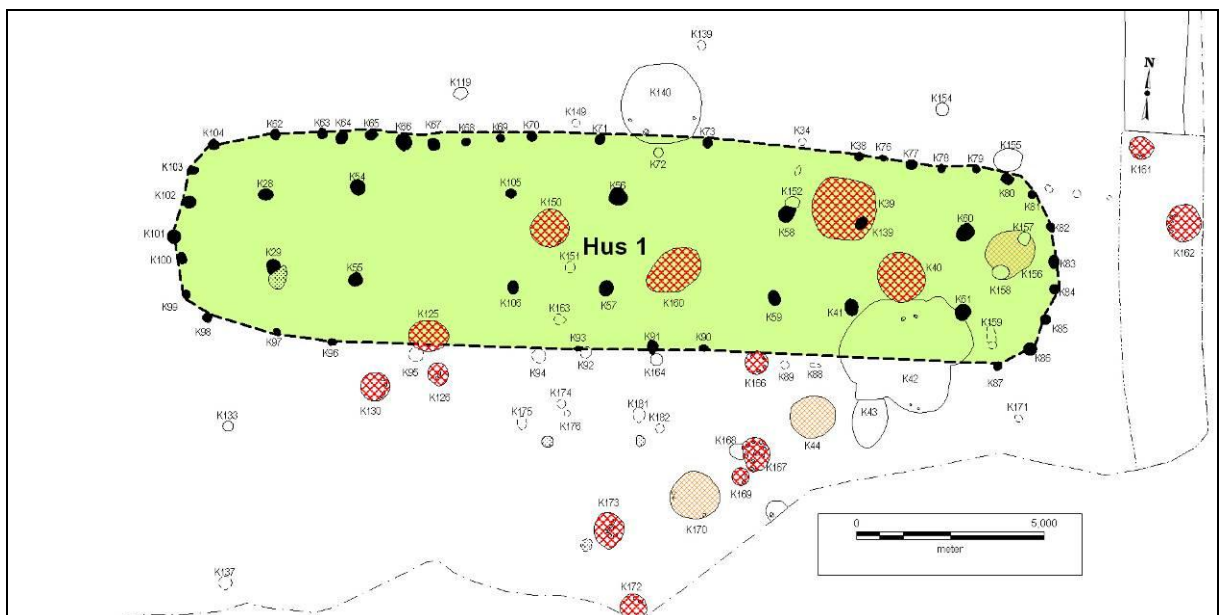


Oversigtsplan med anlæg dateret til jernalder: De blågrønne konstruktioner og huse (K2, K12, K18-21, K30-31, K34) er udaterede, de lyseblå er usikkert dateret til jernalder (K15, K26, K28) mens de blå dateres til yngre romertid eller evt. germansk jernalder (K1, K8-9, K16), eller bredere til yngre romertid-vikingetid (K22). Med mørkeblå er vist jordfæstegrave fra yngre romertid evt. ældre germansk jernalder.

Bebyggelsen er ikke afgrænset, og den formodes at fortsætte vest for undersøgelsesområdet og muligvis også længere nordpå. Den undersøgte del lå i det sydøstlige hjørne af et plateau, og også topografisk er det oplagt, at pladsen fortsætter mod vest og nordvest.



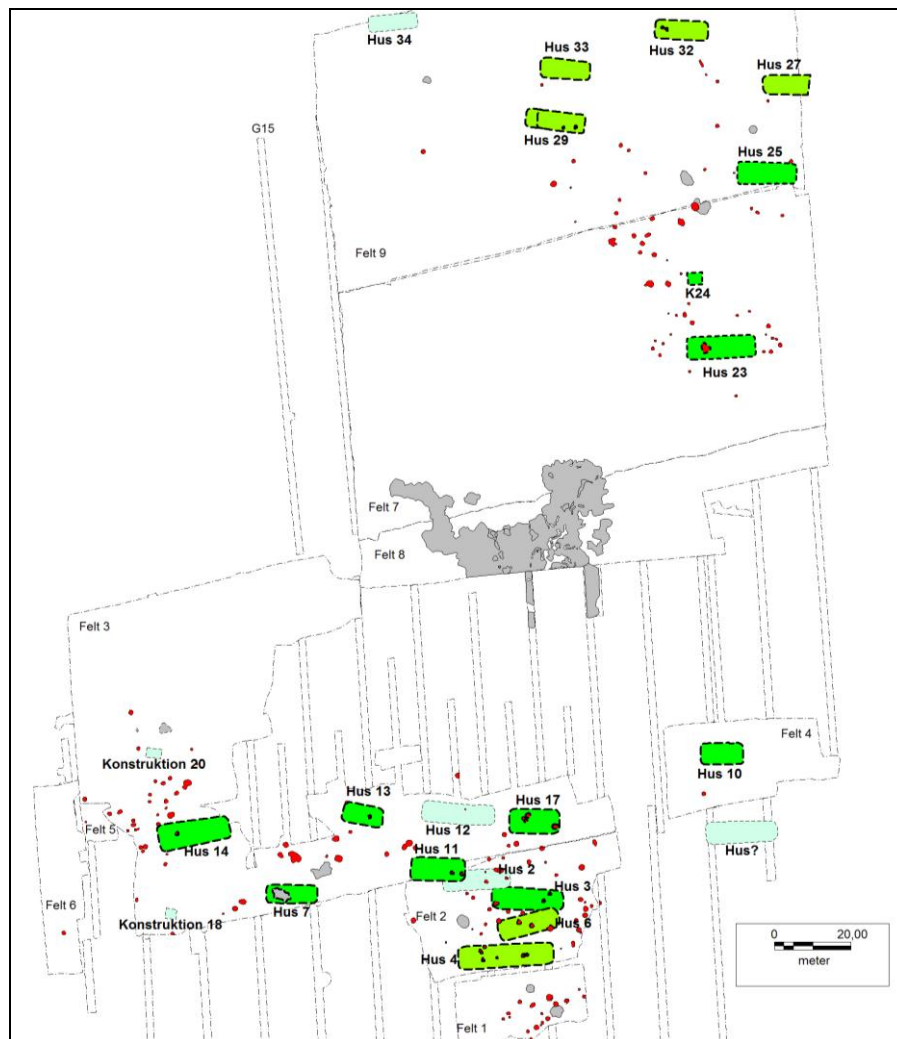
Foto E60: Hus 1 i fladen. Alle de hvide pinde markerer, hvor husets vægstolper har stået, mens de rød/hvide landmålerstokke står der, hvor de stolper, som bar tagkonstruktionen, stod. Stokken som ligger i forgrunden er 4 m lang. Set fra øst.



Plan over Hus 1. De sortfarvede anlæg er stolpehuller til huset, mens de anlæg, der er skråskraveret røde eller orange er ældre ild-/kogegruber.

Yngre bronzealderboplads

En mindre del af bronzealderbebyggelsen var allerede undersøgt inden udgravningen af Kvorning 9a. Mod nordøst blev der i hhv. 2001 og 2004 fundet ild-/kogegruber i forbindelse med en prøvegravning forud for råstofindvinding. Men ved de ældre undersøgelser (VSM F782 og VSM G165) blev der dog ikke fundet spor efter hustomter.



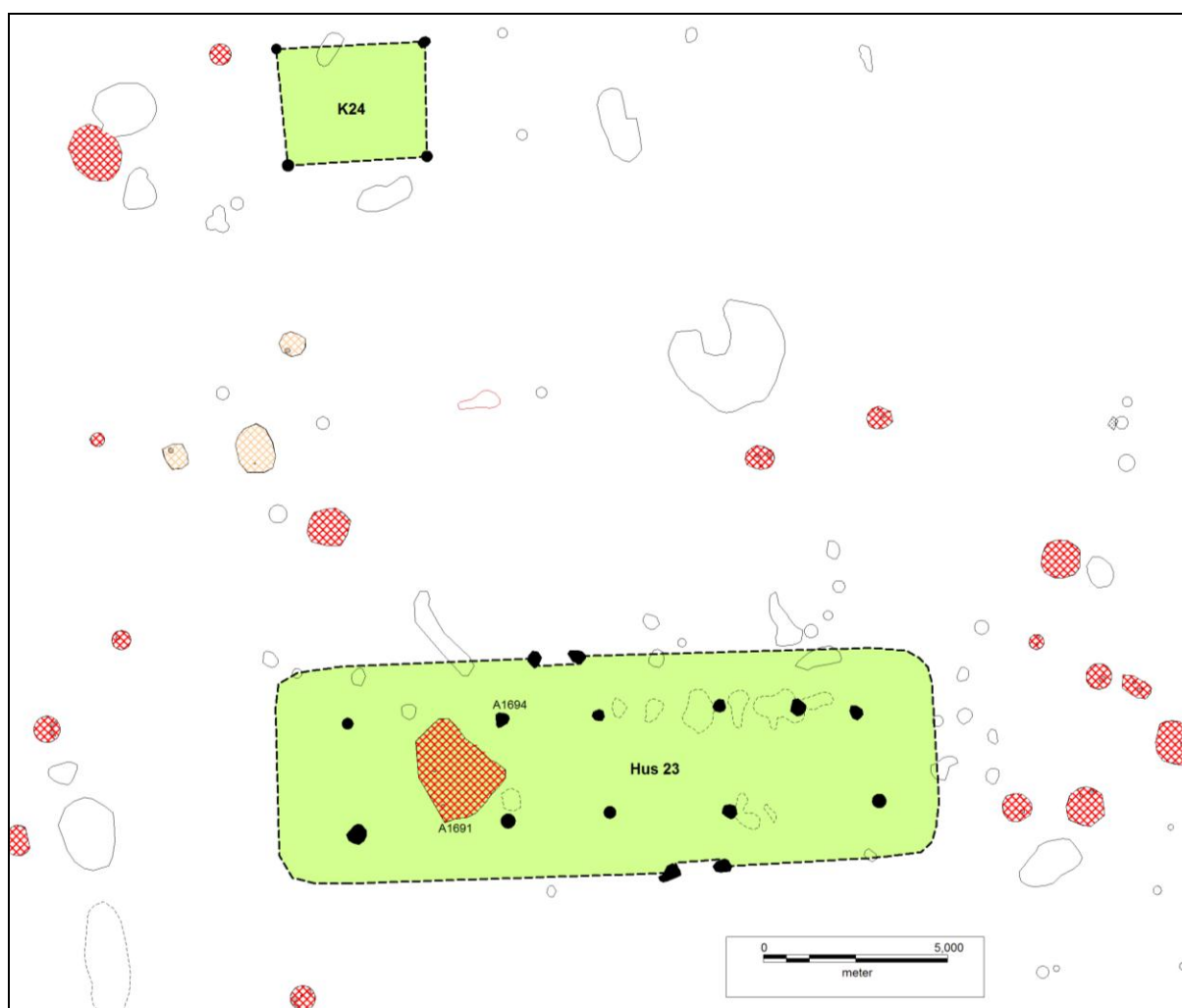
Renset oversigtsplan med anlæg dateret til bronzealder eller tidligste førromersk jernalder: De blågrønne konstruktioner og huse (K2, K12, K18-21, K30-31, K34) er udaterede, de mørkegrønne er dateret til bronzealder (eller tidlig førromersk jernalder) (K3, K7, K10-11, K13-14, K17, K23-25), de lysegrønne er huse, som er mere usikkert dateret til bronzealder (K4, K6, K27, K29, K32, K33). Markeret med rødt er ild-/kogegruber, ildgruber og kogegruber, med gråt er gruber, kulturlagsrest og fyldskifter med lerkarskår dateret til bronzealder eller tidligste førromersk jernalder.

Til bronzealderbebyggelsen blev der ved undersøgelserne i 2006-2011 fundet 16 hustomter, ca. 170 ild-/kogegruber og flere råstofgruber samt et omfattende grubekompleks, hvor der også er hentet ler til eksempelvis husvæggene. Bronzealderbebyggelsen er opdelt i to områder adskilt af det store grubekompleks. Det ser ikke ud til, at dette er udtryk for en tidsmæssig forskel, men nok nærmere, at der i hvert område har været 1-2 gårde, som har eksisteret samtidig. Når så de gamle bygninger har været udtjente, har man bygget nyt helt tæt på og bibe-

holdt opdelingen af bebyggelsen, som ikke skyldes niveauforhold eller forskelle i undergrundsmaterialet.

Ikke alle de fundne hustomter kunne dateres så snævert som til yngre bronzealder (1100-500 f.Kr), men de fund, som kunne dateres mere præcist inden for bronzealderen, hører til yngre bronzealder.

Hus 23 blev fundet ved udgravningen i 2009. Huset lå relativt isoleret, men knap 14 m mod nord lå en lille bygning, som antages at have hørt til gården. Hus 23 var et såkaldt treskibet hus, hvor taget har været båret af to rækker stolper inde i huset. I et af hullerne efter en af disse tagbærende stolper lå der dele af et lerkar, som daterer huset til yngre bronzealder. I huset var der ingen spor efter staldindretning, men der har formodentligt været stald i dets østende. I vestenden lå der en større ild-/kogegrube, hvilket ofte ses i beboelsesenden i bronzealderhuse i stedet for et ildsted.



Plan over gård fra yngre bronzealder bestående af Hus 23 og den mindre bygning K24. I tagstolpehul A1694 blev der fundet lerkarskår. De sortfarvede anlæg er stolpehuller til husene, mens de anlæg der er skrårskraveret røde og orange er ild-/kogegruber.



Lerkarskår x644 fra tagstolpehul A1694 i Hus 23.



Foto E779: Lerkar x644 i tagstolpehul A1694. Foto E810: ild-/koge grube (A1691) i Hus 23.

På lokaliteten var der flere store nedgravninger, hvor man i bronzealderen har gravet ler til eksempelvis lerklining af husenes vægge, og efterfølgende har man smidt affald, som bla. knuste lerkar ned i hullerne. Med udgangspunkt i disse lerkarskår har det i flere tilfælde været muligt at datere råstofgruberne til yngre bronzealder. I en af råstofgruberne blev der fundet det meste af et sikar.



Foto E842: Råstofgrube (A1304) med to nedgravninger og en ild-/koge grube (til højre). Den sorthvite fotostok er 40 cm lang. Set fra syd.



Sikar (x610a) fra råstofgrube A1304.



E840: Fladen med grubekompleks A1836/A1828, som ses som de mørkere gråbrune områder mellem de to personer i billedet. Set fra sydvest.

Der var lidt forskel på dybden af ild-/kogegruberne, men ellers var de ret ens, med et sort trækulsholdigt lag i bunden efterfulgt af eller iblandet ildpåvirkede sten. I gruberne har der været ild, som har opvarmet stenene, som derefter har kunnet anvendes til eksempelvis langtidsstegning, og derfor kaldes disse gruber også nogle gange for ”jordovne”. Få gruber var såkaldte ildgruber eller kogegruber, hvor der kun var enten trækul eller ildpåvirkede sten. I flere af ild-/kogegruberne blev der fundet lerkarskår fra yngre bronzealder og anlægstypen er også ofte hyppigt forekommende på bronzealderbopladser.



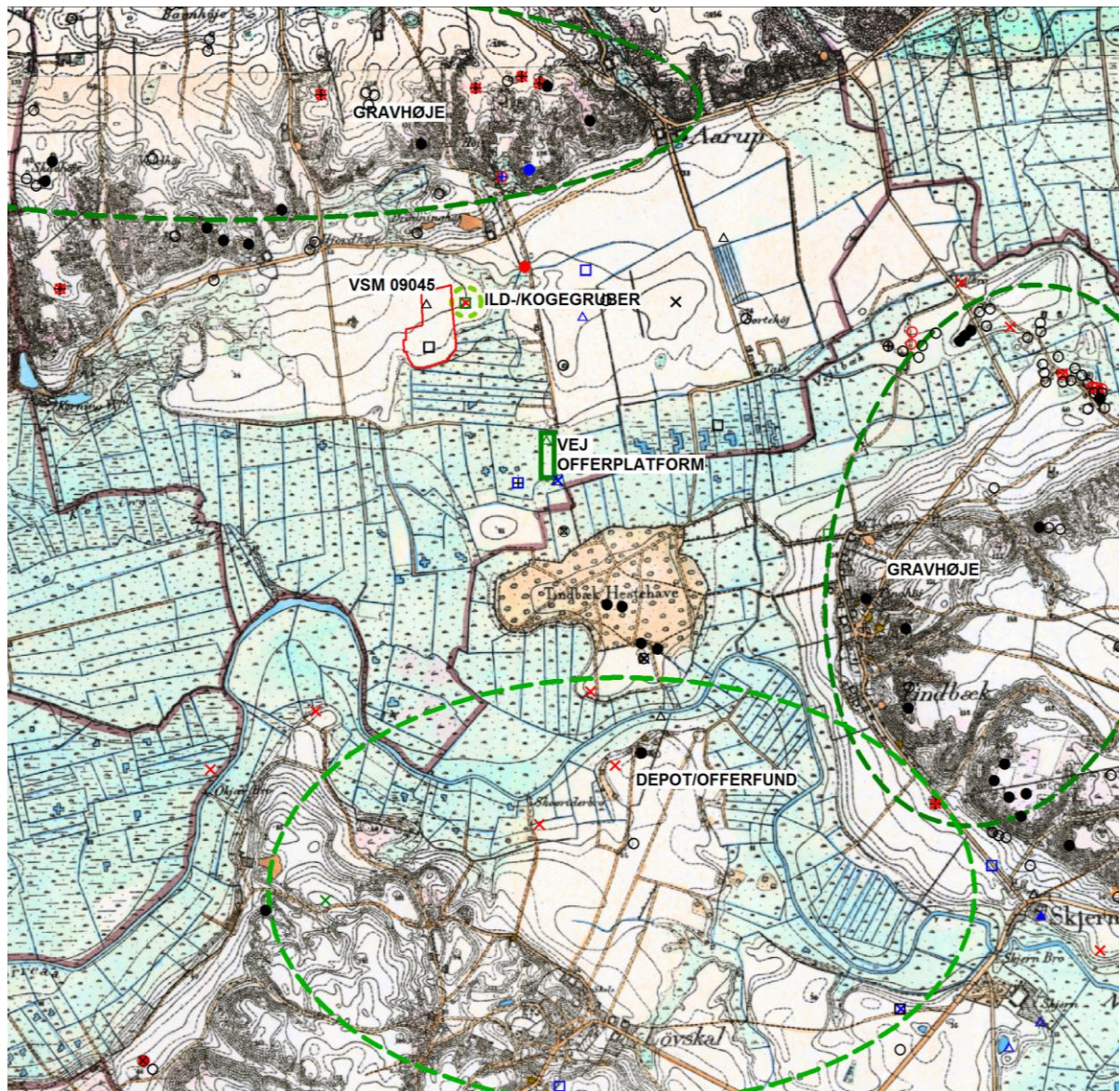
Foto E707: Ild-/kogegrube (A1303). Set fra øst.

Kvorning 9a i perspektiv

Fundene ved Kvorning 9a har givet os indblik i et kulturlandskab fra yngre bronzealder, hvor elementer som bebyggelse, begravelse, transport og den rituelle sfære er kendt inden for et relativt begrænset område. Derudover har lokaliteten også givet et indblik i gravskikken i yngre romersk jernalder på Viborg-egnen samt tilknytningen mellem gravplads og bebyggelse i perioden.

Bronzealder

Husenes placering nede i ådalen er en ualmindelig placering for bebyggelse i bronzealderen, og det er derfor nærliggende at se på, hvad der i øvrigt er af bronzealderlokaliteter i området.



Arkæologiske lokalitet i området omkring Kvorning 9a (VSM 09045).

Omkring 500 m sydøst for bronzealderbebyggelsen er der i 1989 fundet et vejanlæg, som blev anlagt i bronzealderens periode II eller III (1500-1300/1300-1100 f.Kr.). *Kvorning-vejen* er udbygget og repareret op igennem bronzealderen og groede til omkring år 0 (FF 131203-57).

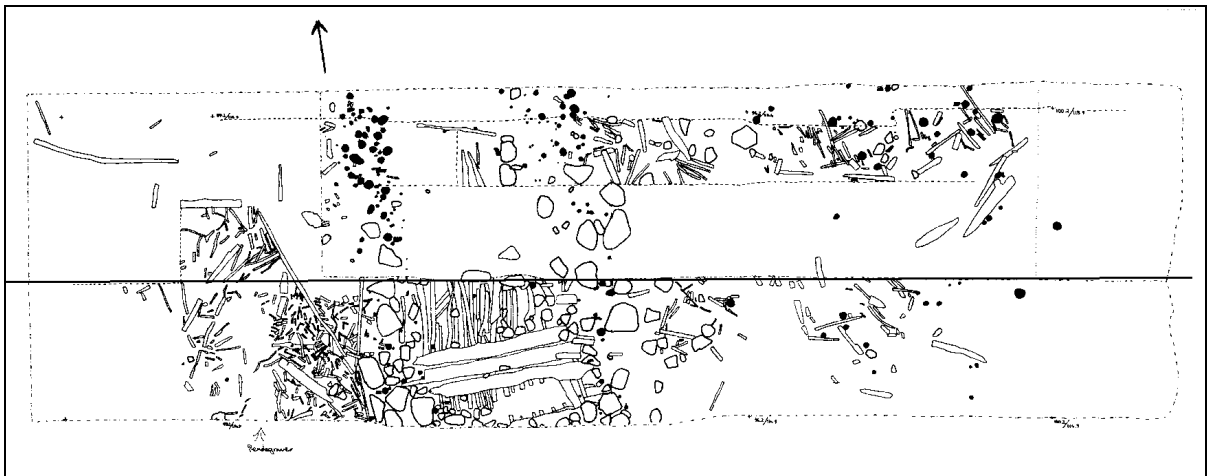
Vejstrækningen har været ca. 125 m lang, men der har kun været en anlagt vej de steder, hvor bunden var for blød til, at man kunne køre på den uden forstærkning. Hvis man ser på kort over området samt på registreringer af undergrundsmaterialet, er det et oplagt sted at krydse ådalen, da det er her, strækningen over den våde bund er kortest nord for holmen Tindbæk Hestehave. Umiddelbart nord for holmen blev der i 1918 fundet et træhjul i forbindelse med tørvegravning (FF 131203-12). Syd for holmen har man formodentlig kunne fortsætte sydpå, dog er der ved det eneste sted, hvor der er fundet spor efter den videre færdsel over ådalen, ikke fundet noget, som kan datere anlægget (FF 131210-112A). Det kan derfor være væsentligt yngre end *Kvorning-vejen*.



Foto af *Kvorning-vejen* set fra nord.

Ved vejanlæggets sydlige afslutning er der undersøgt dele af et usædvanligt anlæg, som tolkes som en offerplatform. Fund fra platformen daterer den til bronzealderens periode V (900-700 f.Kr.), men C14-dateringer og stratigrafi tyder på, at platformen er anlagt tidligere, samtidig med at vejen blev anlagt.

Platformen er konstrueret af lodrette nedhamrede pæle og et vandret liggende grenlag, hvor imellem der er fundet to hundekranier, knogler fra okse og det meste af en hest (på nær hovedet), en bronzespydspids, bennåle, hjortetaksøkser, trægenstande og et lerkar. Platformen er ikke totaludgravet eller afgrænset mod øst og nord, men anlægget er mindst 7x12 m, og der kendes ingen tilsvarende anlæg fra bronzealderen i Danmark.



Tegning af udgravningsfeltet med platformen. Til venstre ses plankevejen, mens der til højre er træ og pæle fra platformen. Sorte pletter er lodretstående træ. Fra rentegning VSM 910E 24 & 37.



Platformen som den tog sig ud under udgravningen i 1993. Set fra syd. De lodrette pæle er pakket ind i stanniol i toppen for at mindske udtørring (VSM 910E 3634).

På højdedragene sydøst og nord for lokaliteten er der mange gravhøje. Vi ved, at der især i de nordlige gravhøje er fundet urner med bronzegenstande fra yngre bronzealder. Desuden er der i umiddelbar nærhed af Kvorning 9a registreret en lokalitet fra ældre førromersk jernalder med bl.a. gruber og spor efter jernindvinding (FF 131203-60, -55).

Langs ådalens sydside nær Løvskal og Skjern er der fundet flere depot-/offerfund fra yngre bronzealder. I dette område er der ingen registrerede gravhøje eller bopladser fra bronzealderen.



Foto af udvalgte fund fra privatsamling VSM F859. Fundene er gjort i urner fundet ved gravhøje nord og nordvest for lokaliteten Kvorning 9a.

Indenfor et relativt lille område i og omkring Nørreådal kan der udskilles afgrænsede områder med koncentrationer af hhv. gravhøje, depot-/offerfund samt vej og offerplatform i umiddelbar nærhed til bopladsen. Der er således registreret og til dels undersøgt meget omfattende spor efter fortidsminder fra yngre bronzealder og tidlig ældre jernalder, og alene i den sammenhæng er den her aktuelle lokalitet vigtig, idet den er med til at vise konturerne af et bronzealderkulturlandskab ude midt i den brede ådal.

Det, der gør området her ekstra interessant og unikt, er fundet af platformen, som opfattes som et rituel anlæg i vådområdet. Ofte bliver moseofringer og andre kultiske aktiviteter opfattet, som noget der hører til i periferien, langt fra bopladserne, men i Nørreådal er der ca. 500 meter mellem bopladsen og platformen. I det hele taget er ualmindelig mange lokalitetstyper repræsenteret inden for et ganske lille område omkring bopladsen.

Knap 8 km vest for Kvorning 9a ligger en stor samtidig samlingsplads ved Fårdal. Størrelsen af Fårdal lokalitetens er ikke fastlagt, men det er foreslået, at det skulle være af en betydelig størrelse (Mikkelsen 2011), hvilket gør bopladsen ved Kvorning 9a til en del af det. Dermed er bronzealderbebyggelsen ved Kvorning 9a ikke blot interessant som en boplads i et velundersøgt lokalområde, men også set i forhold til hele to lokaliteter af national betydning.



Dele af et depotfund gjort ved Fårdal (FF 131211-43).

Måske de, der boede på bronzealderbopladsen, også deltog i ritueller handlinger på platformen og i aktiviteterne ved Fårdal. De har i hvert fald ganske givet færdedes på Kvorning-vejen.

Yngre romersk jernalder

Der er fundet fine importgenstande blandt de gravlagte både ved Kvorning 9a og andre steder i museets ansvarsområde, som er usædvanlige set i et midtjysk perspektiv.



Kort med placeringen af gravpladser omtalt i teksten.

I Vorning sogn, ca. 11 km fra Kvorning 9a, fandt en privatperson i 1882 et ganske specielt glasbæger med den græske indskrift ”Drik og du skal leve herligt”. Glasset er, ligesom gravpladsen ved Kvorning 9a, fra yngre romersk jernalder, og det er sandsynligvis ligeledes fundet i en grav (FF 131212-7). I 1976 udgravede museet en kvindegrav nær Foulum, ca. 8,5 km fra Kvorning 9a. Kvinden lå i en trækiste og havde fire sølvfibler, 190 glas- og ravperler og to lerkar med i graven (FF 131208-81). Efter lokale forhold var der tale om en rig kvindegrav, idet fund af den karakter er usædvanlige på Viborg-egnen. Ved Lindhøjgård nær Finderup udgravede museet i 2001 og 2002 en gravplads med 19 grave (FF 130804-105), hvoriblandt en mandsgrav med et glasbæger, en guldnål, en lanse og et spyd. Glasset stammer fra Sortehavsområdet og daterer mandsgraven til sen yngre romertid ligesom mandsgraven ved Kvorning 9a.

Gravene fra Foulum, Kvorning, og Lindhøjgård er ikke så overvældende rige som visse grave fra Sjælland og Bornholm, men i et lokalt perspektiv skiller de nævnte grave på lokaliteterne sig ud. Fundene ved Lindhøjgård, Vorning og Kvorning viser, at der har været importgenstande i omløb på Viborg-egnen i yngre romersk jernalder. De rige grave er begyndt at dukke op her i forbindelse med den øgede undersøgelsesaktivitet.



Glasbæger fra en mandsgrav ved Finderup (VSM G008 x164).



Glasbæger fra Vorning med en græsk indskrift: ”Drik og du vil leve herligt”.

Ved Foulum var der mindst to gravpladser indenfor max 500 m fra den omfattende bebyggelse. Gravpladsernes størrelse kendes ikke. Ved Kvorning 9a er det ligeledes oplagt, at der må have været flere grave, som har hørt til det store antal huse, der var på lokaliteten. Ca. 800 m nord for gravpladsen, hvilket vil sige max. 650 m nord for bebyggelsen, er der undersøgt en enkelt grav, som ikke kunne dateres nærmere end til romersk eller germansk jernalder (FF 131203-71).

I den østlige udkant af Viborg blev der ved forundersøgelser på Asmild Mark (FF 130801-172, -173) registreret to gravpladser lige umiddelbart syd for en omfattende bebyggelse, der begyndte i yngre romersk jernalder. Fund fra toppen af en af gravene daterer den ene gravplads til yngre romersk jernalder. Lidt vest for bebyggelsen er registreret et fund af et lerkar, som kunne stamme fra en mulig tredje gravplads (FF 130801-147).

Ved Kvorning 9a var afstanden mellem de nærmeste samtidige huse og gravpladsen kun 15-30 m. Den vestlige del af lokaliteten er ikke afgrænset, og det er muligt at bebyggelsen fortsætter vest for gravpladsen, hvilket vil betyde, at gravpladsen har ligget indenfor bebyggelsesområdet og ikke blot i udkanten af bebyggelsen. I den forbindelse vil det være interessant at finde ud af, om der har hørt flere gravpladser til bebyggelsen, og om der er forskelle mellem dem i datering, rigdom og køn.

Tak til Lundgaard Teglværk A/S og Marinus Ømark Andersen for det gode samarbejde i forbindelse med udgravningen.

Relevant litteratur

- C. Neergaard, 1892: Meddelelser fra Nationalmuseet. Jernalderen. I: *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1892, s. 207-341.
- Gitte Høy, 1981: Foulum-folkets sidste hvilested. I: *MIV* 11, Museerne i Viborg Amt, s. 48-51.
- Jørgen Jensen, 2002: *Danmarks Oldtid – Bronzealder 2000-500*
- Jørgen Jensen, 2004: *Danmarks Oldtid – Yngre Jernalder og Vikingetid 400-1050 e.Kr.*
- John Bertelsen m.fl., 1996: *Bronzealderens bopladser i Viborg Amt.*
- Martin Mikkelsen, 2011: Fårdalfundet i yngre bronzealders kulturlandskab – fra periferi til centrum? I: S. Boddum, N. Terkildsen & M. Mikkelsen 2011: *Depotfund i yngre bronzealders lokale kulturlandskab*. Yngre bronzealders kulturlandskab, vol. 1, s. 37-62.
- Mette Iversen, 1977: Kvinden fra Foulum. I: *MIV* 7 Museerne i Viborg Amt, s. 12-18.
- Mette Iversen, 1996: Fund fra Kvorning-vejen. I: *P.S.* 2, s. 7-16.

Diverse oplysninger:

Viborg Museums j. nr.:	VSM 09045
Lokalitet:	Kvorning 9a, etape 1-3
Sogn, herred og amt:	Kvorning sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt
Fund og Fortidsminder (FF):	131203-61, -66, -73
Kulturarvsstyrelsens j. nr.:	2003-2123-0759, 2008-7.24.02/VSM-0051.
Bygherre:	Lundgaard Teglværk A/S Lundgårdvej 10, 7850 Stoholm
Areal:	ca. 28.500 m ² - ca. 2,8 ha blev udgravet.
Gravemaskine fra:	Johnny Skamriis, Langdyssevej 13 og teglværkets egen maskine.
Deltagere i udgravningen:	Martin Mikkelsen (sagsansvarlig) Dorthe Kaldal Mikkelsen (sagsansvarlig, etape 3/2009) Sidsel Wåhlin (daglig leder, etape 1) Sanne Boddum (daglig leder, etape 2-3) Karen Poulsen (arkæolog, etape 1) Thomas Nielsen (arkæolog, etape 1) Kurt Overgaard Glintborg (arkæolog, etape 2) Abdolkarim Torabinejad (Mazdak) (arbejdsmand, etape 2) Karl Anders Altner (arkæolog, etape 2) Lars Agersnap Larsen (arkæolog, etape 2) Elin Vanting (arkæolog, etape 2) Tune Clausen (studerende, etape 2) Henrik Vind Frimurer (arbejdsmand, etape 2) Gorm Jensen Juul Olesen (arbejdsmand, etape 3/2009) Liv Isabel Silva (studerende, etape 3/2009) Martin Hamberg (studerende, etape 3/2009) Anne Lise Andersen (amatørarkæolog, etape 3/2009) Katrine Vestergaard (arkæologistuderende, etape 3/2011) Trine Nielsen (arkæolog, etape 3/2011) Mikkel Kielsen (arkæolog, etape 3/2011)

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Museum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af bygherren, Kulturstyrelsen og Viborg Museum

Om bygherrerapporter

Når der er foretaget en arkæologisk udgravning, der er helt eller delvist finansieret af en privat eller offentlig bygherre, skal der udarbejdes en særskilt rapport til bygherren. Bygherrerapporten skal være almindeligt tilgængelig, præsentere udgravningens resultater og sætte dem i sammenhæng med det omgivende landskabs kulturhistorie.¹

Viborg Museum har besluttet at udgive museets bygherrerapporter i en fortløbende serie. Ældre numre kan købes for 20 kr. (medmindre andet er anført) ved henvendelse til museet.

Liste over Viborg Museums bygherrerapporter

1. Båndruplund – en boplads fra bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2004.
2. Nordentofte, Skals – en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
3. Brokbakken – en samlingsplads fra bronzealder og en gravplads fra ældre jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
4. Lynderup SV – et aktivitetsområde fra sen yngre stenalder og bronzealder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2006.
5. Teglværksvej – en boplads fra ældre bronzealder. Martin Mikkelsen. 2005.
6. Klejtrup Syd – en boplads fra sen yngre stenalder / tidlig ældre bronzealder. Marianne Høyem Andreasen. 2005.
7. Krogen, Aidt. Gravplads, huse, kirke og agersystemer fra jernalder og middelalder. Njal J. Geertz og Astrid Skou Hansen. 2012.
8. Højvangen, Ørum. Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
9. Stenshede – en gravhøj og andre fund fra yngre stenalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen. 2006
10. Ørum Sportsplads – et aktivitetsområde fra ældre jernalder. Mikael H. Nielsen. 2005
11. Sundstrup Øst – en boplads fra yngre stenalder. Mikkel Kiildsen. 2006.
12. Ettrupvej, Fjelsø – to aktivitetsområder fra bronzealder eller jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen. 2006.
13. Løvel Syd - bebyggelsesspor fra yngre bronzealder og ældre germansk jernalder. Malene R. Beck & Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2006.
14. Skaldehøj og Arildsvej - to bopladser fra førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
15. Liseborg- et forsvarsværk fra tidlig førromersk jernalder. Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009.
16. Lindum syd – langhus fra middelalderen. Jesper Hjerminde. 2006.
17. Søhuset, Viborg - på kanten af middelalderbyen. Marianne Greve Iversen. 2006.
18. Formyre SØ - hustomt og grave fra sen ældre bronzealder - fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2009.
19. Tindbækvej 25 - Gravhøj fra enkeltgravskultur. Martin Mikkelsen og Mikkel Kiildsen. 2007.
20. Langmosegård - en boplads fra yngre bronzealder. Martin Mikkelsen. 2007.
21. Løgstrup SØ - en boplads fra yngre jernalder - aktivitetsspor fra yngre bronzealder. Sanne Boddum, Mikkel Kiildsen & Mikael H. Nielsen. 2007.
22. Viborg Vestermark - Bopladser fra bronzealderen. og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
23. Ridder Munks Vej - En gravplads m.m. fra stenalder, bronzealder og jernalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen. 2007
24. Rødding SV - bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. 2009.
25. Randrup Mølle – et langhus med forsænket østende fra yngre stenalder. Sidsel Wåhlin og Martin Mikkelsen. 2008.
26. Spangsdal II og Gl. Asmild. Gårdsanlæg fra Middelalder og nyere tid. Mette Klingenberg og Lars Ager-snap Larsen. 2010.
27. Bjerring Hede - en gravplads fra ældre jernalder - en boplad- og aktivitetsspor fra ældre jernalder. Asger V. Amundsen, Tobias Danborg Torfing og Martin Mikkelsen 2012.
28. Liseborg Høje - boplads fra yngre bronzealder - begravelse i vognfading fra vikingetid. Elin Vanting & Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2009.
29. Stenshede Syd - Gravhøj fra enkeltgravskultur - bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Claus Sørensen og Martin Mikkelsen. 2009.
30. Hjortdalgård - en boplads fra ældre jernalder. Claus Frederik Sørensen og Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2009
31. Sønder Mose - en bebyggelse fra ældre bronzealder. Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2009.

¹ Kulturarvsstyrelsen: Retningslinjer for udformning af rapport til bygherre/anlægsmyndighed

32. Rådmandshus – bebyggelse fra yngre vikingetid og ældre middelalder på Viborg Vestermark. Mikkel Kiildsen. 2009.
33. Højlund Spangsdal I – landsby fra yngre jernalder. Sanne Boddum. 2009.
34. Rugballegård – brandgrave og boplads fra førromersk jernalder. Martin Mikkelsen. 2009.
35. Kokær Høj – bebyggelse fra jernalder. Mikkel Kiildsen. 2009.
36. Birgittelyst – boplads og aktivitetsområde fra yngre bronzealder og førromersk jernalder samt vejforløb fra historisk tid. Jakob Westermann og Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2009.
37. Ørum Industrivej – boplads fra yngre bronzealder og førromersk jernalder. Elin Vanting. 2009.
38. Mølgård, Resen – boplads fra førromersk jernalder. Martin Mikkelsen, Mikkel Kiildsen, Kamilla F. Terkildsen. 2009.
39. Iller – en bebyggelse fra yngre jernalder. Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2009.
40. Toftumvej, Mønsted. Jættetueto fra yngre stenalder samt boplads fra romersk jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen. 2009.
41. Hulbækvej 31 – boplads og grave fra ældre jernalder. Martin Mikkelsen. 2009.
42. Hørup – bebyggelsesspor fra ældre og yngre jernalder. Mikkel Kiildsen & Dorthe Kaldal Mikkelsen. 2009.
43. Tindbæk Hestehave – en boplads fra yngre stenalder samt en boplads og en urnegrav fra yngre jernalder. Sanne Boddum. 2010.
44. Møllegård, Klejtrup – boplads fra sen yngre stenalder og bronzealder. Sanne Boddum. 2010.
45. Neder Hallum, Ravnstrup – bebyggelse og aktivitetsspor fra germansk jernalder og vikingetid. Mette Klingenberg. 2010.
46. Løgstrup Nord – bebyggelse fra yngre stenalder til førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. 2010.
47. Haugårdvej 17 – en bebyggelse fra yngre bronzealder. Lars Agersnap Larsen. 2010.
48. Ørndrup Vest – aktivitetsspor fra yngre stenalder og bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Sanne Boddum. 2010.
49. Skals Nord – en bebyggelse fra yngre bronzealder og/eller tidlig førromersk jernalder. Lars Agersnap Larsen. 2010.
50. Hestdalvej, Viborg Vestermark – bebyggelse fra yngre vikingetid og ældre middelalder. Mikkel Kiildsen. 2011.
51. Hjarbækvej – en lille samlingsplads fra yngre bronzealder. Lars Agersnap Larsen. 2011.
52. Tapdrup Vest – bebyggelse og aktivitetsområde fra ældre jernalder samt overpløjet gravhøj fra yngre stenalder. Mikkel Kiildsen 2011.
53. Troelstrup – bebyggelse fra ældre jernalder. Mikkel Kiildsen 2011.
54. Duehøj Syd – boplads og begravelser fra bronzealderen. Martin Mikkelsen 2011.
55. Toftum – boplads fra ældre jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen
56. Hvolris Skovbakke, Hvolris Jernalderlandsby. Martin Mikkelsen
57. Låstrup Bakken – boplads fra yngre bronzealder. Bente Grundvad, Sidsel Wåhlin, Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen.
58. Kragssøgård - boplads fra yngre bronzealder. Martin Mikkelsen 2011.
59. Liseborg Høje II - Små treskibede huse fra y. stenalder. Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen 2011.
60. Korsbakken og Havhus - bebyggelse fra yngre romersk - ældre germansk jernalder Bente Grundvad Nielsen og Kamilla Fiedler Terkildsen 2011.
61. Domdalsgård - gravplads fra ældre romersk jernalder, - landsby fra ældre og yngre germansk jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen og Sanne Boddum. 2011.
62. Bygdalgård – bebyggelse fra yngre stenalder til slutningen af bronzealderen. Mikkel Kiildsen & Sidsel Wåhlin 2012.
63. Kærgård, Daughbjerg. En landsby med tekstilproduktion fra yngre jernalder. Mette Klingenberg og Kamilla Fiedler Terkildsen. 2012.
64. Spangsdal II – Boplads fra yngre bronzealder og/eller ældre jernalder. Sanne Boddum. 2012.
65. Abildal. En boplads fra sen yngre stenalder, samt brandgrave fra yngre bronzealder. Lars Agersnap Larsen. Under udarbejdelse.
66. Mammen Søndervang – bebyggelse og aktivitetsområde fra yngre bronzealder. Mikkel Kiildsen. 2012.
67. Kvorning 9a – boplads fra yngre bronzealder – gravplads og bebyggelse fra yngre romersk jernalder. Sanne Boddum. 2012.
68. Hulbættet ved Liseborg - nye resultater. 2012.
69. Selli Ager, Aidt. En urnegrav med ringgrøft fra sen førromersk jernalder og en gravplads fra ældre vikingetid.

